Tomislav Bandin

VAJDASÁG GAZDASÁGA ÉS AZ EGYSÉGES PIAC

BEVEZETÉS

1. MILYEN A JUGOSZLÁV PIAC?

Úgy vélem, hogy teljesen igazolt a fenti kérdés feltevése, sőt annak ilyen határozott feltevése. Egy rövid ismertetőben, mint amilyen az itt közölt, lehetetlen, sőt, nem is szükséges bemutatni azokat a fejlődési folyamatokat, amelyek a jugoszláv piac fejlődésének történelmében játszódtak le. Ennek értékelését engedjük át a gazdaságtörténészeknek. Amit azonban szükségesnek tartunk kiemelni, a probléma könnyebb és sokoldalúbb megértése céljából, mégis az a kérdés hogy *milyen a jugoszláv piac?* Vajon az tökéletes-e, avagy befejezetlen (inperfekt), konkurrencia nélküli piac (amelyet adminisztratív intézkedések vagy a monopol akadályoznak), az abszolút szabadverseny piaca (tehát a minden szabályozás nélküli ösztönszerűen ható versennyel), vagy pedig a jugoszláv piac a tervszerűen szabályozott verseny piaca. Tehát az értéktörvény és a szocialista árugazdálkodás más piaci törvényeinek szabadabb hatását engedélyező piac-e?

A jugoszláv piac típusának megállapítása lehetővé kell hogy tegye egységességi fokának meghatározását, vagyis lehetővé kell hogy tegye annak megválaszolását, hogy *egységes*-e a jugoszláv piac (Jugoszlávia teljes földrajzi-gazdasági területén), vagy pedig az csak részben egységes, részben pedig *zárt* az egyes köztársaságok és tartományok térségében, sőt, az egyes szűkebb társadalmi politikai közösségek keretében.

Természetesen, igen nehéz ma azt állítani, hogy a jugoszláv piac egységes. Abszolút (vagy teljes mértékű) egységes piac ma nem létezik még azokban a közgazdaságokban sem, ahol a gazdasági törvények, értéktörvény és az árugazdálkodás más piaci törvényei szabadabban hatnak (kisebb fokú korlátozással). Azok a fő jellemzők azonban, amelyek a nemzeti piacot egy meghatározott fokig egységessé teszik, a következők: *az egységes pénz, egységes monetáris és hitelpolitika, a munka és „tőke" szabad társulása, az áru és munkaerő szabad körforgása (ugyanazon feltételek mellett) az egész nemzeti területen*[1], *a külföldi gazdasági kapcsolatok egységes rendszere, valamint természetesen, a vállalatoknak mint a gazdasági fejlődés hordozóinak és kiindulópontjainak szabad társulása.*[2]

A piac tipológiai fenoménjából, valamint azokból a jellemzőkből kiindulva, amelyek egy nemzeti piac *egységességét* meghatározzák, lehetséges — nem egészen pontosan ugyan — meghatározni a jugoszláv piac *típusát* és alapvető jellegzetességeit.

Úgy gondolom, hogy mindjárt megegyezhetünk abban, hogy a jugoszláv piac nem *tökéletes* (úgy mint más olyan nemzetgazdaságok piacai, amelyek keretében szabadabban hatnak az árugazdálkodás gazdasági törvényei). Más szavakkal a jugoszláv piac *nem tökéletes* (inperfekt).[3] Másodsorban, kétségtelen, hogy a jugoszláv piac *többszörösen* korlátozott konkurrenciájú piac, de mégis a szabad verseny kifejezett elemeivel. Ugyanis e vizsgálódások összességében a következőkre gondolunk. A jugoszláv piac keretein belüli konkurrencia korlátozottsága a következők függvénye: *ama társadalmi beavatkozásé, amelyet a makroökonómiai újratermelési folyamatok optimális megszervezése céljából foganatosítanak* (1), *a monopolizálási tendenciáké* (2), *és a társadalmi megállapodások és megegyezések széleskörű lehetőségeié.*[4]

A jugoszláv piac e valós jellegzetességéből kindulva fel kell tenni az *alapvető* kérdést: *egységes*-e a jugoszláv piac?

Azokból az alapvető ismertetőjelekből kiindulva, amelyek egy nemzeti piac egységességét (vagy egységességi fokát) meghatározzák, lényegében azt a következtetést lehet levonni, hogy a jugoszláv piac *alkotmányjogilag*[5] *egységes*. Ugyanakkor azonban szükséges kiemelni, hogy voltak és még mindig vannak olyan irányzatok, amelyek a piac területi (regionális) és helyi (lokális) keretekbe való korlátozására utalnak.[6]

Ezért úgy tekintem, hogy az alkotmányfüggelékek, de különösen az évi és hosszútávú gazdaságpolitika keretében foganatosított külön megoldások (valamint az egyes nemzeti gazdaságok erősödése a jugoszláv közösség keretén belül) meg kell hogy teremtsék a következő időszakban a jugoszláv piac minél nagyobbfokú egységességének az összes (tehát nemcsak alkotmányjogi) feltételeit.

A mondottakból kiindulva úgy vélem, hogy az elkövetkező időszakban meg kell teremteni azt a szélesebb platformot, amely a piaci mechanizmust alkalmazó tervgazdaság (amilyen lényegében a miénk) gazdasági törvényeinek hatásához szükséges, mégpedig abból a célból, hogy növeljük a gazdálkodás hatékonyságát és a gazdasági stratégiai döntések gazdasági szelektivitását, valamint azoknak a feltételeknek a megvalósítása céljából, amelyek szükségesek a mi nemzetgazdaságunk hatékonyabb és hatásosabb bekapcsolódásához a nemzetközi munkamegosztásba.

Befejezésül tehát, a jugoszláv piac *feltételesen* egységes (és ilyen irányban kell azt tovább is fejleszteni), korlátozott konkurrenciával (a helyi erőforrásokat pedig, amelyek a társadalmi munka nagyobb termelékenységén alapszanak, minél nagyobb mértékben meg kell szabadítani az adminisztratív korlátozó tényezőktől), tökéletlen, míg a tökéletességi foka nemcsak a társadalmi-politikai meghatározók függvénye, hanem, többek között és mindenekelőtt a nemzetgazdaság *strukturális* egyensúlyáé (mind tevékenységi mind ágazati szinten)[7], de a *terv által szabályozva*[8]. A terv által szabályozott piac előfeltételeként mindenekelőtt biztosítani kell a piac *egységességét*, valamint a piaci mechanizmus mentesítését az adminisztratív és monopolista megszorításoktól, mégpedig annak a célnak a megvalósítása érdekében, hogy a piaci mechanizmuson keresztül megvalósuljanak a gazdasági szelektivitás feltételei.[9]

2. ÁRUTERMELÉS, EGYSÉGES PIAC ÉS GAZDASÁGI FEJLŐDÉS

Az árutermelésnek, mint történelmi kategóriának és a társadalmi fejlődés törvényszerűségének, megvannak a saját törvényszerű jellegzetességei, tekintet nélkül a termelés társadalmi szervezési formájára, tehát tekintet nélkül a termelési viszonyokra. Nem vitás azonban, hogy a megváltozott (szocialista) termelési viszonyok *megváltoztatják* az árutermelés ilyen jellegzetességeinek *lényegét* és *módosítják* azokat, de nem *szüntetik meg* őket. Az árutermelés egyik ilyen jellegzetessége a *piac* és *piaci mechanizmus*.

A jugoszláv piacról alkotott előbbi következtetésből kiindulva — miszerint az *feltételesen egységes, tökéletlen (inperfekt) és korlátozott konkurrenciájú* — magától felvetődik az alapvető kérdés: hogyan hat az ilyen piac az összgazdasági, de külön a regionális gazdasági fejlődésre és hogyan tud a társadalom (az önigazgatói szocialista típusú) az új, sajátos jellegzetességeivel hatni e fejlődés optimalizálására.[10]

Mindenki, aki az előbbi kérdést felteszi, valószínű teljesen tudatában van annak összetettségével és jelentőségével. Természetesen ennek én is a tudatában vagyok. Megpróbálom azonban mégis felvázolni a problémát, s azt a legáltalánosabb formában megválaszolni. Regionálisan szemlélve Jugoszlávia vidékenként (köztársaságok és tartományok) különböző gazdasági fejlettségi szintű ország. A különböző gazdasági fejlettségi szint mellett, egyes vidékek különböző gazdasági és ipari struktúrával rendelkeznek. Mindezek ismeretében, e vitathatatlan tényekből[11] kiindulva, határozott formában fel kell tenni a kérdést: hogyan hatott az ilyen piac az egyes vidékek gazdasági fejlődésére? Egyenlően, egyenlőtlenül, ugyanolyan vagy különböző súlyú gazdasági és társadalmi hatással?

Egyrészről tehát a gazdasági fejlettség fokából, gazdasági és ipari struktúrából és *piacból* kiindulva, másrészről abból, amilyen de facto a piac, mindenekelőtt abból a tényből, hogy *tökéletlen* (inperfekt), az adatok[12] azt mutatják, hogy az objektív tényezők (a gazdasági fejlettség szintje, a gazdasági és ipari struktúra) és az inperfekt piac szimbiózisa, lényegesen befolyásolta a gazdasági fejlődés ütemét, ami Jugoszlávia egyes vidékei (régiói) esetében mindenekelőtt az egy főre eső nemzeti jövedelem különböző szintjében jutott kifejezésre. Mint e szimbiózis kedvező vagy kedvezőtlen gazdasági (hogy ne mondjuk és politikai) hatásának végső, de nem egyedüli kifejezője jelentkezik az *interregionális jövedelem átömlesztés*.[13]

A politikailag és gazdaságilag egyenjogú népek és nemzetek szocialista közösségének kötelessége, hogy az árugazdálkodás és az egységes piac feltételei mellett önigazgatói és más szabályozó mechanizmusával biztosítsa egy olyan szintű jövedelem megvalósulását, amely az egyes vidékek (régiók) keretein belül Jugoszláviában az emberi munka és munkaeredmény reális tükröződése.

Ezekben a bevezető sorokban nem mélyedek el annak a mechanizmusnak tárgyalásába, amely az előbbit hivatott biztosítani. Azokról, mégpedig teljesen konkrét formában, Vajdaság SzAT példáján fogok szólni a következő fejezetekben.

I. VAJDASÁG SZAT EDDIGI GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB MUTATÓI ÉS ELŐIDÉZETT PROBLÉMÁI

1. A GAZDASÁGI FEJLETTSÉG ELÉRT SZINTJE

Jugoszlávia és egyes vidékek gazdasági fejlettségi fokának értékelésére azt a mutatót használjuk, melynek alapja az egy főre eső nemzeti jövedelem.[1] Az egy főre eső nemzeti jövedelem az 1947., 1956. és 1966. évben a következőt mutatja:

(din. — 1962-es állandó ár)

Vidék (terület)	Évek		
	1947.	1956.	1966.
Jugoszlávia	837	1133	2458
Bosznia-Hercegovina	701	826	1655
Crna Gora	628	771	1681
Horvátország	943	1405	3027
Szlovénia	1407	2121	4473
Macedónia	597	833	1805
Szerbia — összesen	843	978	2277
— szűkebb területe	842	988	2395
— Vajdaság	1019	1202	2793
— Koszovó	436	456	861

Mint ahogy az egy főre eső nemzeti jövedelem szintjéből látható, hazánk legfejlettebb vidékei Szlovénia, Horvátország és Vajdaság. Ezért bemutatjuk az egy főre eső nemzeti jövedelem összehasonlító növekedési rátáját az említett vidékekre vonatkozóan:

Vidék	1956.	Átlagos növekedési ráta	1966.	Átlagos növekedési ráta
Horvátország	70,0	7,0	221,0	11,05
Szlovénia	51,0	5,1	218,0	10,90
Vajdaság	18,0	1,8	174,0	8,70

A jugoszláv átlaghoz viszonyítva is, Vajdaság alacsonyabb növekedési rátát valósít meg az egy főre eső nemzeti jövedelem tekintetében. Ha azonban az 1956—1966-os időszakot külön vizsgáljuk, akkor Vajdaság az egy főre eső nemzeti jövedelmet tekintve *kedvezőbb* átlagos növekedési rátát valósított meg. Ugyanis, amíg ez a ráta az egész Jugoszlá-

viára 11,6%, Horvátországra ugyancsak 11,6%, Szlovéniára 11,0%, addig Vajdaságra ez 14,2%. Az egy főre eső nemzeti jövedelem rátájában kifejezett nagyobb ütemű gazdasági fejlődés Vajdaságban, ezt az időszakot (1956—1966) szemlélve, a *mezőgazdaság* kedvezőbb gazdasági helyzetének függvénye, amely javulás különösen kedvezően hatott Vajdaságra, tekintettel a mezőgazdaság nagyobb részesedésére a teljes gazdasági struktúrában, és tekintettel az elért magasabb fejlettségi szintjére Jugoszlávia többi vidékeinek mezőgazdaságához viszonyítva. Azonban ez a megnövekedett, magasabb növekedési ráta *sem tudta* behozni az 1947—1956-os időszak lemaradását, amely az akkori alacsonyabb növekedési rátában jutott kifejezésre, úgyhogy az teljességében szemlélve alacsonyabb Jugoszlávia, Horvátország és Szlovénia növekedési rátájánál, mégpedig az egész vizsgált időszakra (1947—1966).

A gazdasági reform intézkedései voltak hivatottak rehabilitálni az addig aláértékelt, *pangásra ítélt* tevékenységeket és ágazatokat. Ha azonban Vajdaság gazdaságáról van szó, akkor szükséges kiemelni, hogy az az 1964—1968-as időszakban *ismét alacsonyabb* növekedési rátát valósított meg mint Jugoszlávia, Horvátország és Szlovénia:

1964 = 100

Vidék	1968.	Átlagos növekedési ráta
Jugoszlávia	108,7	8,7
Horvátország	115,6	15,6
Szlovénia	111,1	11,1
Vajdaság	106,6	6,6

A Jugoszláviai, Horvátországi és Szlovéniai átlaghoz viszonyított alacsonyabb növekedési ráta az 1964—1968-as időszakban, a mezőgazdaság ismételten leromlott gazdasági helyzetének függvénye, de különösen az 1967. évben[3].

2. VAJDASÁG LASSÚBB ÜTEMŰ FEJLŐDÉSÉNEK ALAPVETŐ OKAI A TÖBBI FEJLETT ORSZÁGRÉSZEKHEZ VISZONYÍTVA

Vizsgálódásainkat, melyeknek tárgya Vajdaságnak a többi országrészekhez viszonyított lassúbb ütemű fejlődése, korlátozzuk a következőkre: a beruházások regionális eloszlására (1), gazdasági és ipari struktúrára (2), felhalmozásra (3), káderösszetételre, a munka műszaki ellátottságára és termelékenységére (4).

a) *A beruházások regionális eloszlása, mint ok*

Azt hiszem joggal állíthatjuk, hogy a beruházások volumene és struktúrája (a káder és szervezési tényezők mellett, a fejlődés *magasabb* szakaszán) a gazdasági expanzió alapvető tényezői.

A gazdasági fejlettség alacsonyabb fokán a beruházások a gazdaságfejlesztés külön kiemelt tényezőit képezik, amikor a fejlődés *minőségi* oldala (s ez alatt mindenekelőtt az új termelői kapacitások létesítését értjük) vitathatatlan előnyökkel bír a gazdaságfejlesztés mennyiségi elemeivel szemben.[4]

Ezekből a következtetésekből kiindulva az egy főre eső bruttó beruházások — az 1947—1966-os időszakra vonatkozólag — kétségkívül bizonyítják a már előbbi megállapításokat a gazdaság fejlődési rátája és a beruházások volumene (valamint struktúrája) közötti okozati összefüggéseket:

(1962-es árak 000 dinárban)

Országrész	Egy főre eső beruházás
Jugoszlávia	457
Bosznia és Hercegovina	389
Crna Gora	676

Horvátország	469
Macedónia	487
Szlovénia	738
Szerbia	395
— szűkebb területein	415
— *Vajdaság*	416
— Koszovó	253
Fejlett országrészek (Szerbia szűkebb területei kivételével)	513
Fejlett országrészek (Szerbia egészével)	475
Fejletlen országrészek	413

Mint az előbbiekből látható, az egy főre eső beruházások összege meghaladja a jugoszláv átlagot Crna Gorában, Horvátországban, Szlovéniában és Macedóniában, míg alulmarad Bosznia és Hercegovinában, Szerbiában — szűkebb területein, Vajdaságban és Koszovón. Ez azt jelenti, hogy két fejlett országrészben (Szlovénia és Horvátország) és két fejletlen országrészben (Crna Gora és Macedónia) valósult meg átlagon felüli egy főre eső beruházás. A fejlett országrészek közül egyedül Vajdaságban alakult az egy főre eső beruházás a jugoszláv átlag alatt. A beruházások ilyen ütemű alakulása, s természetesen az egy főre eső beruházásoké is, az egy főre eső nemzeti jövedelem alacsonyabb növekedési rátáját eredményezte.[5]

Az egy főre eső beruházások és az egy főre eső nemzeti jövedelem szintje közötti okozati összefüggés mellett szükséges még annak a megállapítása is, hogy a Vajdaságban megvalósuló beruházások alacsonyabb szintje (a jugoszláv átlaghoz viszonyítva) jelentősen szűkítette a kedvezőtlen gazdasági és ipari struktúra megváltoztatásának manőverezési terét.[6]

Szemléltetésképpen kiemelem, hogy az 1947—1966-os időszakban megvalósított összes gazdasági beruházásokból tartományunkban a mezőgazdaságra 32,8% esik, míg az ipari beruházásokra 29,6%. Az ipari beruházások alacsony részesedése az összgazdasági beruházásokban (az pedig a többi országrészekhez és Koszovó tartományhoz viszonyítva a legalacsonyabb) az ipari kapacitásoknak a munkaigényes ágazatokban való koncentrációjához vezetett (élelmiszeripar, fémipar és textilipar, amelyek kb. 60%-át teszik Vajdaság ipari struktúrájának).

b) *A gazdasági és ipari struktúra, mint ok*

(1) Az alapvető tevékenységi struktúra, mint ok

A gazdaság alapvető tevékenységi (szektoriális) struktúráját az elsődleges, másodlagos és harmadlagos szektorok közötti viszonylagos arányok határozzák meg. Nem bocsátkozva az előző időszakban lefolyt szektorok közötti változás folyamatának ütemi oldaláról való értékelésébe, bemutatom a tevékenységi struktúrát csak az utóbbi időszakban, Vajdaságra, Jugoszláviára és a két legfejlettebb országrészre (Horvátországra és Szlovéniára) vonatkozólag:

Országrész	Szektor		
	elsődleges	másodlagos	harmadlagos
Jugoszlávia	28,07	43,30	28,63
Horvátország	25,00	45,50	29,50
Szlovénia	15,74	51,23	33,03
Vajdaság	48,80	28,60	22,60

A gazdasági struktúra átalakulási folyamatának ütemébül kiindulva,[8] joggal lehet állítani, hogy Vajdaság gazdaságában a második szektor expanziója következett be (lényegében az iparé) de azt is lehet következtetni, hogy ez az expanzió nem hatott ki nagyobb mértékben a gazdasági struktúra átalakulása irányába. Az elsődleges szektor nagyarányú részesedése (Vajdaság gazdaságában 48,8%, a jugoszláviai 28,07%-hoz, a horvátországi 25,0%-hoz és a szlovéniai 15,74%-hoz viszonyítva), amely szektort a csökkentett ütemű gazdasági növekedési ráta jellemez, kihatott, mégpedig *döntő* mértékben Vajdaság általános gazdasági növekedési rátájának alakulására. A gazdasági növekedési ráta ugyanis (az 1947—1969 időszakra vonatkozólag) Jugoszláviában 7,26%, Szerbiában 5,40% és Vajdaságban 5,26% volt.

Az előző állításokat igazolja az egyes szektorok társadalmi termékének növekedési rátája is, amely Vajdaság gazdaságában, az 1947—1969-es időszakban a következőképpen alakult:[9]

Terület	Szektor		
	elsődleges	másodlagos	harmadlagos
Jugoszlávia	28,07	43,30	28,63
Horvátország	25,00	45,50	29,50
Szlovénia	15,74	51,23	33,03
Vajdaság[7]	48,80	28,60	22,60

Az egész 1947—1969-es időszakban az elsődleges szektor a társadalmi termékének 3,36%-os növekedési rátáját valósította meg, míg ugyanez a másodlagos szektor esetében 8,94%, és a harmadlagos szektor vonatkozásában 7,26%. Ha tekintetbe vesszük a bemutatott növekedési rátákat, magától értetődik az egyértelmű következtetés, hogy ez az átlagos növekedési ráta Vajdaság egész gazdaságára vonatkoztatva *jóval magasabb* lenne, ha a gazdasági struktúra átalakítása *gyorsabban* bonyolódott volna le az elmúlt időszakban, mégpedig a másodlagos s majd (különösen a fejlődés későbbi szakaszában) a harmadlagos szektorok jelentősebb részesedésének irányában.[10]

(2) Az ipari struktúra, mint ok

Vajdaság ipari struktúrájára lényegében a könnyű feldolgozó ipar *nagy* részesedése a jellemző. Az ilyen ipari struktúra, alapjában véve a történelmi örökségnek és a második világháború utáni gazdasági és iparfejlesztési általános stratégiájának következménye (fejlődésünk első szakaszában a nehézipar fejlesztése volt a fő cél, annak telepítése pedig Vajdaságon kívül történt), és a háború utáni időszak elégtelen beruházásának még külön kísérő jelensége is.

A beruházások nem kielégítő volumene feltételezte azok eloszlását korlátozott számú ipari ágazatokba, s így alakítva Vajdaság egyoldalú ipari struktúráját.[11]

Meg kell azonban állapítani, hogy a könnyű feldolgozó ipar részesedése Vajdaság ipari struktúrájában egyik időszakról a másikra csökken. Ugyanúgy meg kell azt is állapítani, hogy ezek az átalakulási folyamatok csökkentett üteműek a Jugoszlávia és Szerbia iparában végbemenő folyamatokhoz viszonyítva:

	Vajdaság		Jugoszlávia		Szerbia	
	114—121	122—138	114—121	122—138	114—121	122—138
1966—1969. viszonyítva 1947—1951-hez	+ 9,4	— 8,9	+ 13,1	— 12,8	+ 10,6	— 11,3

A vajdasági, jugoszláviai és szerbiai ipar társadalmi termékének komparatív növekedési rátáját elemezve arra lehet következtetni, hogy ez a növekedési ráta az egész háború utáni

időszakra alacsonyabb a vajdasági iparban, mégpedig Jugoszlávia iparához viszonyítva 9,07 : 9,20, és Szerbia iparához viszonyítva 9,07 : 9,70.

A jugoszláviai és a szerbiai ipar fejlődéséhez viszonyítva Vajdaság ipari fejlődésének két kimondottan kedvezőtlen periódusa az 1947—1951 (4,73 : 7,30, illetve 4,73 : 7,0) és az 1965—1969 (4,27 : 6,0, illetve 4,27 : 5,10).

Ha figyelembe vesszük Vajdaság ipari struktúráját és a benne végbemenő átalakulási folyamat ütemét, joggal lehet megállapítani, hogy ez a struktúra volt a társadalmi termék alacsonyabb növekedési rátájának *fő* tényezője, mind Vajdaság iparára, mind egész gazdaságára vonatkozólag, Jugoszláviához és Szerbiához viszonyítva, de különösen Jugoszlávia két legfejlettebb országrészéhez — Horvátországhoz és Szlovéniához — viszonyítva. Érdekes kihangsúlyozni, hogy Vajdaság könnyű feldolgozó ipara (amely az ipari struktúra 50%-át teszi) *alacsonyabb* növekedési rátát valósított meg, mint ugyanaz az ipar Jugoszláviában és Szerbiában:

Év	Jugoszlávia			Szerbia			Vajdaság		
	111—113	114—121	122—138	111—113	114—121	122 138	111—113	114—121	122—138
1947.	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1969.	750,0	1140,0	515	902,5	1100,0	544,6	782,5	903,5	505,8

c) *Vajdaság gazdaságának felhalmozó és reinvesztáló képessége (retrospektív elemzés és prognózis)*

A vajdasági gazdaság felhalmozó és reinvesztáló képességének a priori értékelése így hangzik: ez a képesség alacsonyabb mind Jugoszláviához, mind Szerbiához viszonyítva. Ezt az a priori értékelést lehetővé teszi az összgazdaság társadalmi termékének növekedési rátája illetve annak üteme, továbbá ugyanez érvényes az egyes szektorokra és ipari ágazatokra vonatkozólag, valamint az egyes szektorok és ipari ágazatok viszonylagos részesedése Vajdaság, Jugoszlávia és Szerbia gazdaságában. Ugyanúgy azonban, ezt az a priori értékelést lehet empirikusan bizonyítani is. Erre utalnak a következő mutatószámok:

A felhalmozás részesedése az összbevételben

Év	Jugoszlávia	Szerbia	Vajdaság
1964.	11,79	11,07	5,42
1966.[12]	11,29	10,87	5,96
1967.	9,74	9,42	4,43
1968.	4,45	4,30	4,27[13]

Tehát az 1964, 1966 és 1967-es években[14] Vajdaság gazdaságának felhalmozóképessége körülbelül fele akkora, mint Jugoszlávia és Szerbia gazdaságának felhalmozóképessége.

Vajdaság gazdaságának ilyen felhalmozó, s ennek következtében reinvesztáló képessége *komolyan* aggaszt, különösen a jövő fejlődésének szükségszerűen ambiciózus tervezetei tekintetében.

A bemutatott adatokból egyértelműen meg lehet állapítani, hogy az 1964, 1966, és 1967-es években Vajdaság gazdaságának felhalmozóképessége *jóval* a jugoszláv és szerbiai átlag alatt van. Jugoszlávia, Szerbia és Vajdaság gazdasági struktúrájából kiindulva, a felhalmozó és reinvesztáló képesség világosabb megállapítása érdekében szükséges ennek a képességnek vizsgálata a gazdaság három fő szektorában: az elsődleges, másodlagos és harmadlagos szektorokban. Erre az elemzésre az 1964—1968-as időszakot választottuk, míg a vizsgált (tesztírozott) gazdasági tevékenységek az *ipar* és *mezőgazdaság:*

Év	Jugoszlávia		Szerbia		Vajdaság	
	Ipar	Mezőgazdaság	Ipar	Mezőgazdaság	Ipar	Mezőgazdaság
1964.	15,97	9,33	16,20	10,33	7,60	4,85
1966.	14,60	10,99	14,81	12,10	7,39	7,90
1967.	11,55	8,56	11,51	9,31	5,04	5,01
1968.	5,73	3,31	5,54	3,78	4,91	4,32

Figyelembe véve Vajdaság ipari fejlettségét (külön annak struktúráját) a Jugoszlávia és Szerbia iparához viszonyított felhalmozási rátákban mutatkozó jelentős különbségek nem hatnak következetlennek. Nagyon meglepő azonban az a tény, hogy Vajdaság mezőgazdaságának felhalmozó képessége Jugoszlávia és Szerbia mezőgazdaságának felhalmozó képessége *alatt* van (kivéve az 1968. évet, a már említett okokból). Befejezésül: Vajdaság gazdaságának alacsony felhalmozási, s ezzel együtt reinvesztáló képessége a kedvezőtlen gazdasági és elvétett ipari struktúrának következménye.[15] Vajdaság gazdaságának ilyen felhalmozó és reinvesztáló képessége egy olyan bizonyos értelemben „bűvös kör" kialakulásához vezetett, amelyet a következő módon tudnánk meghatározni: *az alacsony felhalmozó képességtől a kedvezőtlen gazdasági és ipari struktúráig, és a kedvezőtlen gazdasági és ipari struktúrától az alacsony felhalmozó képességig.*[16]

Vajdaság gazdasági fejlődésének eddigi eredményei szemmel láthatólag azt bizonyítják, hogy tényleg megteremtődött a már meghatározott „bűvös kör". Ezért fel kell tenni a kérdést: *hogyan kell kijutni, hogyan kell áttörni* ezt a „bűvös kört"? Úgy vélem, hogy a válasz egyértelmű. Az pedig a meglevő gazdasági, de különösen pedig az ipari struktúra megváltoztatására utal. A gazdasági és ipari struktúra megváltoztatásához azonban *elengedhetetlenül* szükséges a felhalmozás. Vajon Vajdaság gazdasága rendelkezik-e ilyen felhalmozó és reinvesztáló képességgel, hogy felgyorsítsa a gazdasági fejlődést és hogy megvalósítsa ezeket a struktúra-változtató folyamatokat? A válasz nagyon *rövid, egyszerű* (és triviális): *nem.*[17]

Az előző értékelések már utalnak arra az egyetlen feltehető kérdésre: hogyan lehetséges Vajdaság gazdasága számára biztosítani a *hiányzó* felhalmozást, hogy áttörhesse a már előbb megállapított „bűvös kört"? Mielőtt definiálnám a — véleményem szerint — egyetlen lehetséges választ, szükségesnek tartom kihangsúlyozni, hogy a hiányzó, szükséges felhalmozást *nem lehet* megoldani az úgynevezett *automatizmus* mechanizmusával (a tőke idevonásával más — mindenekelőtt fejlett vidékekről), ami teljes csődöt mondott a fejlett tőkés államokban (pl. az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Olaszországban, Franciaországban és másutt), de nálunk sem hozott valamilyen jelentősebb eredményeket. Ezek szerint tehát, én az egész társadalmi közösség *gazdaság-politikai* beavatkozását szorgalmazom.[18] Egy ilyen munka keretén belül nagyon nehéz feltárni az ajánlott társadalmi intervenció módszerének és politikájának minden formáját. Ezt, mármint a társadalmi intervenciót, csak mint szükségszerűséget említjük, amely nélkül, véleményem szerint, nem biztosítható Vajdaság gyorsabb ütemű fejlődése, gazdasági és ipari struktúrájának megváltoztatása, valamint gazdasági potenciáljainak teljes mértékű integrálódása egész nemzetgazdaságunk gazdasági fejlődésében.[19]

Év	Netto felhalmozás		
	szükséges	reális	különbség
1968.	4245,3	1455,3	2790,0
1969.	4437,4	1562,9	2874,5
1970.	4638,5	2119,1	2519,4

Az előző fejtegetéseimben bemutattam azokat a viszonyokat (relatív és abszolút formában), amelyek Vajdaság gazdaságában a *szükséges* és reális felhalmozás között állnak fenn. Ez lényegében egy retrospektív elemezés volt. Vajdaság gazdasága felhalmozó és reinvesztáló képességének prognózisát a belgrádi Közgazdasági Intézet kutatásaira alapozom.

Az intézet prognózisa szerint ugyanis, a *szükséges* és *reális* nettó felhalmozás aránya az 1975-ig tartó időszakban illetve az 1985-ig tartó időszakban a következőképpen alakul:

1975. évig 2,0 : 1 és
1985. évig 1,8 : 1

vagy abszolút összegekben:

Év	Nettó felhalmozás		
	szükséges	rendelkezésre álló	különbség (—)
1975.	5779	2951	2847
1985.	9134,6	5137,5	3997,1

Tehát ezek a kutatások is (amelyek mindenekelőtt a jelenlegi elsődleges elosztáson alapszanak) bizonyítják az én állításaimat: „... Vajon rendelkezik-e Vajdaság gazdasága olyan felhalmozó és reinvesztáló képességgel, hogy meggyorsítsa a gazdasági fejlődést és megvalósítsa a struktúraváltoztató folyamatokat? A válasz nagyon-nagyon rövid, egyszerű (és triviális): *nem*".

d) *Káder-struktúra, műszaki ellátottság és munkatermelékenység*[20]

A káderösszetételt illetőleg (az 1967. évben) Vajdaság ipara lényegében a jugoszláv ipar káderösszetételének szintjén volt:

A termelési szférán kívül foglalkoztatottak

Terület	Szakképzettségi struktúra			
	Egyetemi végzettség	Felsőiskolai végzettség	Középiskolai végzettség	Alsó fokú végzettség
Vajdaság	1,6	1,2	7,4	5,5
Jugoszlávia	2,1	0,9	6,9	5,9

Termelésben foglalkoztatottak

Terület	Szakképzettségi struktúra			
	Magas szakképzettségű munkás	Szakképzett munkás	Betanított munkás	Segédmunkás
Vajdaság	6,3	28,8	10,0	37,3
Jugoszlávia	6,0	26,5	16,7	33,3

A káderösszetételtől eltérőleg Vajdaság iparának műszaki ellátottsága alacsonyabb, mint a jugoszláv iparé, mégpedig a következőkben:

1952. évben 9,0%-al
1957. „ 16,0%-al
1962. „ 14,0%-al és
1968. „ 18,0%-al

Ugyanúgy Vajdaság iparában a műszaki ellátottság határértéke is alacsonyabb:[21]

1952—1961 időszakban 47,0%-al
1952—1965 „ 18,0%-al és
1952—1968 „ 22,0%-al.

A műszaki ellátottság határértékétől (de nemcsak attól) függően alakul a munkatermelékenység határértéke is. A Vajdaság iparában kialakult munkatermelékenységi határérték alacsonyabb, mint a jugoszláv iparban megvalósult munkatermelékenység:

1952—1961 időszakban 33,0%-al
1952—1965 „ 22,0%-al
1952—1968 „ 78,0%-al.

Befejezésül tehát a következőt: ha a káderösszetétel nem hatott ki lényegesebben a Vajdaság iparában kialakult munkatermelékenységi szintre (legalábbis formálisan nem), mégis teljes bizonyossággal állítható (több más tényező közrejátszásával), hogy erre a szintre lényeges hatással volt Vajdaság iparának alacsony műszaki ellátottsági szintje, a jugoszláv ipar műszaki ellátottságához viszonyítva.[22]

3. VAJDASÁG EDDIGI GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK ALAPVETŐ ÉRTÉKELÉSE

Vajdaság gazdasági fejlődésének bemutatott üteme, az ütem főbb tényezőinek elemzésével együtt (valamint az ütem és tényezőinek összehasonlító elemzésével), lehetővé teszi az eddigi fejlődéssel kapcsolatos néhány következtetés megfogalmazását.

1. Jugoszlávia háború utáni gazdasági fejlődésében létrejött egy kimondottan *polarizációs* folyamat a fejlett és fejletlen országrészek fejlődésének tekintetében. Az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedési rátája (1947—1956-os időszakban) a fejlett országrészekben 12,0, míg a fejletlenekben 8,88.

2. 1947-ben az egy főre eső nemzeti jövedelem szintjét tekintve a jugoszláv átlag felett vannak: Szlovénia (+ 68,0%), Horvátország (+ 13,0%) és Vajdaság (+ 22,0%). Habár, mint ahogy azt már kiemeltük, megtörtént a fejlett és fejletlen országrészek közötti polarizáció a fejlődés tekintetében (az 1947—1956 időszakban), ez a folyamat főleg *két* fejlett országrészre korlátozódott, Szlovéniára és Horvátországra. Ebből a polarizációs folyamatból Vajdaság kimaradt (az ebben az időszakban megvalósított nemzeti jövedelem átlagos növekedési rátája: Szlovéniában 5,1, Horvátországban 7,0 és Vajdaságban 1,8). E fejlődés trendje folytatódik.

Az 1964—1968-as időszakban az egy főre eső nemzeti jövedelem növekedési rátája: Szlovéniában 10,9%, Horvátországban 11,05% és Vajdaságban 6,6%.

3. Vajdaság lassúbb ütemű gazdasági fejlődésének főbb okai: az egy főre eső gazdasági beruházások alacsonyabb szintje a horvátországi, szlovéniai és jugoszláviai átlaghoz viszonyítva (1), az összgazdaság kedvezőtlen szektorstruktúrája (2)[23], a kedvezőtlen ipari struktúra (3),[24] a műszaki ellátottság és a munkatermelékenység alacsonyabb szintje (4), és még számos más jelentéktelenebb tényező.

4. A múlt fejlődési periódusában Vajdaság gazdasága, még a felsorolt nehézségek mellett is abszolút összegekben mérve, jelentős eredményeket valósított meg. Az 1947—1969-es időszakban a bruttó jövedelem és a nemzeti jövedelem több mint a háromszorosára növekedett. Végbement a lakosság gazdasági-szociális struktúrájának jelentős átalakulási folyamata is.[25] Jelentős átalakulások valósultak meg a gazdasági és ipari struktúrában is, habár érvényes a már előbb megfogalmazott megállapítás, hogy ezek az átalakulási folyamatok nem voltak kellő üteműek. A gazdasági fejlődésnek ilyen eredményei tették lehetővé a foglalkoztatottak számának növekedését (1952-ben minden 1000 lakosra 77 foglalkoztatott jutott, míg 1968-ban 163 foglalkoztatott volt 1000 lakosra), valamint a műszaki ellátottság és a munkatermelékenység szintjének növekedését.

A jugoszláv piac jellegéből, s azokból az implikációkból kiindulva, amelyeket az a gazdasági fejlődésben kivált, valamint figyelembe véve Vajdaság gazdasági fejlettségi szintjét és azokat a problémákat, amelyek eddigi gazdasági fejlődésében jelentkeztek, joggal tehető fel a kérdés: hogyan hatott és *hogyan hat majd* a piac Vajdaság gazdasági fejlődésére

a jövőben?[26] Természetesen a kérdés fordítva is feltehető. Vajdaság milyen gazdaságfejlesztési stratégiáját kell kidolgozni, tekintettel az egységes jugoszláv piac jellegzetességeire (s e jellegzetességek fejlődésére)?

II. VAJDASÁG JÖVŐBENI GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK STRATÉGIÁJA AZ EGYSÉGES JUGOSZLÁV PIAC KOORDINÁTÁIBAN

1. A GAZDASÁG SZEKTOR-STRUKTÚRÁJÁNAK STRATÉGIAI VONALA

Az előző fejezetben már beszéltünk Vajdaság gazdaságának fogyatékos szektoriális struktúrájáról. Ezen a helyen azonban szükségesnek tartom kiemelni még a következő tényeket. Vajdaság gazdaságában még mindig túlsúlyban van az elsődleges szektor (az 1966—1969-es időszakban 48,8%). Jugoszlávia gazdasági struktúrájában az 1952—1956 időszakban és az 1957—1961-es időszakban az elsődleges szektor volt túlsúlyban. Már az 1961—1965-ös időszakra a másodlagos szektor elsőbbsége a jellemző (42,10 : 29,85%). Szlovéniában a másodlagos szektor már az 1952—1956-os időszakban túlsúlyban van (44,50 : 26,06%), míg Horvátországban a másodlagos szektor csak az 1957—1961-es időszakban jut túlsúlyba (35,66% : 34,92%).

Vajdaság ilyen gazdasági struktúrájának következménye a már előbb kifejezett alacsonyabb növekedési ráta, az egész háború utáni gazdasági fejlődésre vonatkoztatva. Ebből egyértelműen következtethetünk arra, hogy *szükséges* a vajdasági gazdasági struktúra gyors átalakítása.[1]

Vajdaság tevékenységi struktúrájának átalakítását meg lehet és meg kell valósítani, mindenekelőtt a másodlagos és részben a harmadlagos szektor gyorsabb fejlesztésével. Ezek a szektorok valósítják meg éppen a gazdasági fejlődés *magasabb* növekedési rátáját. Teljesen tudatában vagyok annak a ténynek, hogy a következő fejlesztési periódusban is a mezőgazdaság (lényegében elsődleges szektor, ha Vajdaságról van szó) lesz a gazdaságfejlesztés egyik alkotó eleme (az élelmiszeriparral együtt), mégpedig a gazdasági struktúrában való 38—39%-os részesedéssel. Szem előtt tartva a jugoszláv piac egységességét (valamint a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termékek eddigi árarányait) éppen ezért következtettünk az előbbiekben a társadalmi intervenció szükségességére. Nehéz ugyanis feltételezni, hogy az elkövetkező fejlesztési periódusban (pl. 1975-ig) majd *teljesen szabadon* alakulnak a mezőgazdasági termények árai, habár feltételezhető azok alakulásának egy bizonyos fokú liberalizációja. A *kompenzáció* intézménye éppen ezért szélesebb és hatékonyabb kell hogy legyen. A kompenzációnak, mint intézményesített formának állandónak kell lennie, természetesen egy kvantitatíve csökkenő tendenciával, a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termékek eltolódott árarányainak csökkenésével.

A gazdasági struktúrából kiindulva tehát, Vajdaság gazdasági fejlődésének meggyorsítására külön jelentőséggel bír a mezőgazdasági (és élelmiszeripari) termékek árának szabadabb alakulása, valamint a kompenzációnak következetes és hatékony alkalmazása.[2]

2. AZ IPARI STRUKTÚRA STRATÉGIAI IRÁNYELVE

Már megállapítást nyert a fogyatékos ipari struktúra káros hatása a növekedési rátára. Szükséges mégis kiemelni, hogy Vajdaság eddigi ipari fejlődése lényegében összhangban volt a jugoszláv ipar strukturális fejlődésének általános törvényszerűségeivel. Ugyanakkor azonban egyidejűleg meg kell állapítani azt is, hogy az ipar fejlesztésének irányítása különösen a struktúra oldaláról tekintve, az elmúlt időszakban nem történt kellő *tervszerűséggel*. Az előző állítást igazolja a legprogresszívebb ipari ágazatok irányában eltolódó csökkentett átalakulási ütem.

Ha tekintetbe vesszük a Vajdaság eddigi iparfejlesztési stratégiájában észlelt tervszerű elemek viszonylagos hiányát, úgy gondolom, hogy elengedhetetlenül szükséges *precízen* meghatározni a jövőben az iparfejlesztés stratégiájának *pólusait*.[3]

Vajdaság ipari fejlődésének új tendenciái kétségtelenül arra mutatnak, hogy meghatározott ipari ágazatok már *differenciálódtak*, mégpedig olyanok, amelyek propulzív ütemfejlesztő (előrehajtó) jelleggel bírnak. Itt elsősorban a kőolajfeldolgozó iparra gondolok

(az 1966—1970-es időszakban 17,8%-os növekedési rátával), a vegyiparra (12,4%-os növekedési rátával ugyanabban a periódusban), és az építőanyagiparra (amely ugyancsak abban a periódusban 6,5%-os növekedési rátát valósított meg).

A többi iparág *lényegesen* alacsonyabb növekedési rátát valósít meg: növekedési rátája az 1,0—3,6 értékhatáron belül mozog. Érdemes megemlíteni azonban, hogy az a két iparág, amely az eddigi fejlődés során (főleg *szubjektív* okokból) nem affirmálódott, mint fejlődéshordozó — az élelmiszeripar és a fémipari komplexum (a fém- és villamosipar) —, nagyon *jelentős* részesedéssel bírnak Vajdaság ipari struktúrájában (az élelmiszeripar 20,0%-al, míg a fém- és villamosipar kb. 22,1%-al az 1970. évben). Az iparfejlesztési pólusok megválasztásánál számolni kell ezzel (és nemcsak ezzel a tényezővel).[4]

Ha az egyes iparágak fejlesztésében megállapítható dinamikus irányzatokból kiindulva azok részesedését az ipari struktúrában, természetes erőforrásait, meglevő kapacitásait, káderei, hagyományait, valamint a világ és a jugoszláv iparfejlesztés általános tendenciáit vesszük figyelembe, úgy vélem, hogy Vajdaság iparfejlesztési pólusai a következők kell hogy legyenek:

1. kőolajfeldolgozó ipar
2. vegyipar
3. építőanyagipar
4. élelmiszeripar
5. fém- és villamosipar.[5]

a) *Az iparfejlesztés néhány alapvető problémája az egységes jugoszláv piac tükrében*

Vajdaság ipari struktúrájának elemezése alapján, valamint az iparfejlesztés pólusainak meghatározása alapján következtetni lehet arra, hogy az elkövetkező fejlesztési periódusban szükséges Vajdaság ipari struktúrájának átalakítása. Ez a struktúra átalakítás a fejlődéshordozó iparágak gyorsabb fejlesztése felé kell hogy irányuljon, de különösen azon iparágak felé, amelyek Vajdaság gazdasági légkörében komparatív előnyökkel bírnak. Az előbbiekben már nagy vonalakban vázoltuk ezeket az iparágakat. Ezek az ágak lehetővé kell hogy tegyék a növekedési ráta ütemének növekedését, mind az iparra, mind az egész gazdaságra vonatkozólag.[6]

E munka bevezető részében már megállapítottam, hogy a jugoszláv piac alkotmányjogilag egységes, de azt is, hogy ugyanakkor keretében hatnak az egyes régiók (országrészek) helyi piacait korlátozó tényezők is. Az egyes regionális piacok adminisztratív zárkózottságának megnyilvánulási formái, mint például a forgalmi adó, ipar- és üzlettelepítési nehézségek stb. mellett megállapítottam a piac korlátozásának „látszólagos" formáit is, melynek gyökere abban a munkatermelékenységi szintkülönbségben van, amely a helyi vállalatok és más országrészekből itt tevékenykedő vállalatok között áll fenn, vagyis a már piacon levők és a „betörni" próbálkozók között.

Ebből a szempontból igen jelentős kiemelni még két tényt Vajdaság eddigi (és részben jöbőbeni) ipari fejlődésének vonatkozásában. Először is, Vajdaság iparára jellemző a termékek alacsony megmunkálási foka. Ez a megállapítás különösen vonatkozik az élelmiszeriparra, mely termékeinek gyártását kizárólag a vajdasági nyersanyagbázisra alapozza. Bizonyos értékelések szerint, a vajdasági mezőgazdasági termékeknek csak mintegy 25—30%-a kerül magas (vagy „valamivel" magasabb) fokú megmunkálásra. Az élelmiszeripar termékeinek három fő hordozó csoportját tartjuk nyilván: liszt, növényi olajok, zsírok, hús és hústermékek.

E három termékcsoport keretében különösen alacsony fokú megmunkálás jellemzi a liszt előállítását és feldolgozását. Példának említem csak a tényt, hogy 1965-ben 608 000 tonna lisztből csak mintegy 13 241 tonnát, vagyis az össztermelés 2,10%-át dolgozták fel tésztának, míg 1968-ban ez 2,20%-ra növekedett. Drasztikus példája az alacsonyfokú feldolgozásnak a mezőgazdasági termékek feldolgozása, de semmivel sem jobb a helyzet Vajdaság többi iparágában sem. Vajdaság vegyiparában például az alacsonyfokú megmunkálás mellett jellegzetes a termelés rendkívülien egyoldalú gyártmányösszetétele. Ebben a struktúrában lényegében a műtrágyagyártás van túlsúlyban. Az utóbbi néhány évben szerényen fejlődik a karbid és mosószerek gyártása. Ugyanúgy nem kedvezőbb a helyzet a kőolajfeldolgozás területén sem, Vajdaság egyik ritka természeti erőforrásának kihasználásában. A kőolajat csak 1968-ban kezdjük feldolgozni. Ugyanabban az évben az 563 000 tonna kőolajból csak mintegy 145 000 tonnát, vagyis 22,0%-át dolgozták fel a kőolajfeldolgozás magasabb fázisában, magas értékű naftaderivátokká.

Napirenden van annak a fogyatékosságnak az elemzése is, amely a termékek finalizálás i fokának szintjét mutatja a többi iparágban, igaz — sajátos módon. Például, Vajdaság villamosi parában a rotácios gépek gyártása, valamint a szigetelt vezetők és erősáramú villanyégők gyártása dominál. A gyártás magasabb fázisai (az iparágra vonatkozó sajátos értelmezéssel) majdnem kivételt képeznek. A villamosiparból például teljesen kimaradt a hűtőszekrények, mosógépek, villanytűzhelyek, rádiókészülékek, tranzisztoros készülékek és más villamos és elektronikai készülékek és gépek gyártása. Kimaradt tehát Vajdaság iparából az a termelés, amely iránt mind nagyobb a kereslet a lakosság életszínvonalának és kultúrszínvonalának függvényében. Hasonló a helyzet Vajdaság fémiparának területén is. Érdemes megemlíteni, hogy ez az iparág 1965-ben az összipari termelés 24,5%-át adta. Keretein belül azonban dominálnak a *hagyományos* termékek (mezőgazdasági gépek, központi fűtésekhez kazánok és fűtőtestek, szürke öntvények, drótáru stb.). Teljes egészében kimaradt a motoros járművek gyártása (kivéve a szabadkai Partizán kérékpárgyár jelentéktelen motorkerékpár gyártását és újabban a kragujeváci Crvena Zastava és zombori Poljoprivrednik kooperációjában készülő kisebb szállító motoros járművek gyártását) mint a korszerű gazdaságok egyik legfejlődőképesebb ágazata.

Másrészről, Vajdaság iparára jellegzetes a gyártmányösszetétel transzformációjának rendkívülien csökkentett üteme, ami részben az elavult és merev kapacitások következménye, de különösen a hazai és külföldi piacokon kialakult kereslet ismeretének hiánya hatott a transzformációs folyamat ütemére.[7]

Az előbbi állításokat a következő adatok is bizonyítják:

Megnevezés	Jugoszlávia		Vajdaság
	1967.	1968.	1968.
Új termékek	5737	5994	772
Régi termékek			
— lényeges változással	4946	4308	173
— kisebb változással	9206	11628	1214
Gyártásból kimaradó termékek:			
— az elégtelen kereslet miatt	5876	3017	636
— a nemkifizetődőség miatt	2357	2253	236
— szakosítás miatt	1401	728	164
— egyéb okok miatt	941	550	66

Vajdaság ipari fejlődésének ezekből az alapvető jellegzetességeiből kiindulva, de figyelembe véve a jugoszláv piac jellegzetességét, joggal állapíthatjuk meg, hogy vajdaság ipara jelentős mennyiségi és minőségi változást kell hogy eszközöljön termelésében, annak érdekében, hogy az egységes jugoszláv piacon *versenyképes* lehessen. Más szóval, szükséges hogy ez az ipar fejlődésének és szerkezeti változásának *gazdasági* logikájával biztosítsa a jugoszláv és világpiacon való *hatékony előretörését*, kihasználva komparatív előnyeit (mint például az élelmiszer-, petrokémiai-, vegyi-, és más iparágakban).

b) *Vajdaság ipari fejlődésének kijelölt pólusai és a jugoszláv piacba való hatékony beilleszkedés lehetőségei*

Vajdaság jövőbeni ipari fejlődésének kijelölt pólusai (gyújtópontjai) kell hogy biztosítsák e tartomány gazdaságának nemcsak a jugoszláv, hanem a világpiaci *folyamatokba* való *hatékony* beilleszkedését. Ezért a mindkét iparágra való fejlesztési orientáció jelentheti, de véleményem szerint kell is hogy jelentse, Vajdaság gazdaságának *rehabilitációját*, amely, mint ahogy azt már előbb említettem, több mint *két évtizede* viszonylagos lemaradásban van. Ki szeretném azonban hangsúlyozni, hogy ezt a *rehabilitációt* nem kell túl gyorsan elvárni, mert a kedvezőtlen adottságok felszámolásához hosszú évek sora szükséges. A negatív következmények azonban *nem* elháríthatatlanok. A nagyobbfokú stratégiai terv elemek hatékony eszközei lehetnek a negatív következmények kiküszöbölésének.

JEGYZETEK

BEVEZETÉS

[1] „A polgárok munkavállalása szabad és hátrányos megkülönböztetés nélküli az egész ország területén, azon feltételek mellett, amelyek a foglalkoztatás helyén érvényesek" (A XX—XL. alkotmányfüggelékek tervezete, XXIV. alkotmányfüggelék, Borba, 1971. február 28.).

[2] A vállalatok szabad társulása a korszerű fejlődés társadalmi és gazdasági törvényszerűsége, de velejárói lehetnek a *monpolizálás, a konkurrencia korlátozása és az egységes piac alapelvei megszegésének elemei is.*

[3] Külön a társadalmi munka értékelésének területén, egyes ágazatok és tevékenységek között, valamint az egyes területek (régiók) között, és természetesen az egyes munkaszervezetek között is.

[4] Habár az önigazgatói szocializmus valóságát és társadalmi gazdasági szükségességét (sőt törvényszerűségét) fejezi ki, magával hozhatja a konkurrencia *csökkentésének* elemeit, még a gazdálkodásnak azon a szektorain is, ahol a konkurrencia társadalmi és tisztán gazdasági szempontból is célszerű.

[5] A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmányának 28. szakasza értelmében „... Az áruk és szolgáltatások forgalma szabad Jugoszlávia egész területén ..." (Savremena Administracija, Belgrád, 1969.). Illetve, a XXIV. alkotmányfüggelék szerint (Borba, 1971. febr. 28.) „Alkotmányellenes minden cselekedet és minden ténykedés, amely az egységes piac megbontását eredményezi."

[6] Mint ahogy azt már fentebb kiemeltük, a jugoszláv piac alkotmányjogi szempontból egységes. Voltak azonban, és még ma is vannak olyan irányú törekvések, melyek az egyes regionális piacok adminisztratív korlátozását jelentik (azok legkülönbözőbb formájú alakalmazásával). Az ilyen adminisztratív (közigazgatási) korlátozásoktól meg kell hogy különböztessük azokat a „korlátozásokat", amelyeknek csak látszólag van adminisztratív korlátozási jellegük, lényegükben pedig a terület munkaszervezeteiben kifejtett társadalmi munka magasabb termelési szintjének funkciói, azokhoz a más területről származó munkaszervezetekhez viszonyítva, amelyek megpróbálnak áruikkal „betörni" ezekre a piacokra. Az előbbiekben már szintén kiemeltük, hogy az egyes nemzeti gazdaságok megerősödése a jugoszláv közösség keretein belül pozitívan fog hatni a piac minél nagyobbfokú egységességének feltételeire. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy az egyes nemzeti gazdaságok megerősödése a komplementáris gazdasági struktúra kialakításának tendenciáját is magával hozhatja, amely saját gazdasági logikája szerint az egyes regionális piacok „gazdasági" zárkózottságához (korlátozottságához) vezethet. Ezért úgy vélem, hogy a megoldást *egyedül* csak az önigazgatási megállapodásokkal lefektetett munkamegosztásban találhatjuk, melyeknek alapját a komparatív költségek képezik, de természetesen *beépítve* a társadalmi-terv mechanizmust, mint az egységes piac szabályozóját.

[7] „Strukturális egyensúly alatt az összgazdaság megfelelő általános arányait értjük ..." (Dr. Radmila Stojanović, Teorija privrednog razvoja u socijalizmu, Belgrád, 1962, 93. old.).

[8] „Elengedhetetlenül szükséges az összgazdaság egy megfelelő módon való tudatos koordinálása, hogy maximális hatékonyság valósuljon meg, s hogy az árugazdálkodás és piac összes pozitív hatása hasznosítható legyen. Más szavakkal, a társadalmi megállapodás nem jelenti a piac tagadását, hanem a piaci mechanizmus legpozitívabb tényezőinek kihasználását. Az egy demokratikus társadalmi szervezet gazdasági összetevőjét képezi. Természetesen, nem kell a tudatos társadalmi ellenőrzés ilyen formáját idealizálni, s ha annak ellentmondásairól nem esik szó, úgy annak a tapasztalat hiánya az oka." (Dr. Zoran Pjanić, Samoupravno dogovaranje i robna proizvodnja u socijalizmu, časopis Ekonomski anali, Bgd. 1969. 41. old.).

[9] „A piaci mechanizmust helyettesítse a terv-mechanizmus (bizonyos adminisztratív-gazdasági szabályozókkal — T. B.) azokban a funkcióiban, amelyekben az előbbi csődöt mondott már a kapitalizmusban, mindenekelőtt a bővített újratermelés, a jövedelem újraeloszása, társadalmi életszínvonal és részben a külkereskedelem irányításának területén" (Dr. Franc Černe, Tržište i cijene, Zgb., 1966. 19. old.).

[10] „Az a gazdasági rendszer, amely nem biztosítja a dinamikus egyensúlyt és a gazdaság optimális alakulását, elveszti a társadalmi és gazdasági hatékonysági jellegzetességét." (Dr. Nikola Čobeljić, Nužnost društveno planskog regulisanja tržišne privrede, časopis Ekonomski anali, Bgd., 1969. 87. old.).

[11] Lásd e munka I. részének statisztikai adatait.

[12] Az interregionális jövedelem átömlesztés és a kompenzáció rendszere az önigazgatási rendszer feltételei alatt című tanulmányban (kivonatban) közölt adatok szerint, Ekonomski institut, Bgd., 1970, 40. oldal (a zárójelben feltüntetett százalékokat a szerző alkalmazta), az átlagos paritástól eltérő átömlesztés köztársaságonként a következő:

	000 dinárban, évente
Bosznia és Hercegovina	— 570 420
Crna Gora	— 83 298
Horvátország	+ 273,258
Macedónia	+ 77 930
Szlovénia	+ 381 733
Szerbia	— 94 127
Jugoszlávia	+ 696 927
	— 745 845

És azután jön a következtetés: „Az elszámolás azt mutatja, hogy az árparitások alapján nagyobb összjövedelem alakul Horvátországban (+ 1,04% eltérés az átlagos paritástól), Macedóniában (+ 1,62% eltérés az átlagos paritástól) és Szlovéniában (+ 2,21% eltérés az átlagos paritástól), mégpedig a következők kárára: Bosznia és Hercegovina (— 5,50% eltérés az átlagos paritástól), Crna Gora (— 5,2% eltérés az átlagos paritástól), és viszonylag kisebb mértékben Szerbia kárára (— 0,26% eltérés az átlagos paritástól)".

[13] Ugyanolyan módon hat az egységes piac. Marx értékelméletéhez tartva magunkat, az egységes piac létezése és hatása jövedelemátömlesztéshez vezet, mégpedig az alacsonyabb szervi összetételű ágazatokból

a magasabb szervi összetételű tőkével rendelkező ágazatok felé. A monopolizmus elemei is szabály szerint ezekben az ágazatokban és tevékenységekben jelentkeznek. Ez azt jelenti, hogy egyes vidékek, területek, újonnan termelt értékei más vidékekbe ömlenek át. (Dr. Zoran Pjanić, ugyanott, 40. old.)

Szeretném kiemelni, hogy nagy kár, legalábbis ami az itt közölt munka keretén belül alkotott következtetéseket illeti, hogy a belgrádi Közgazdasági Intézet anyagaiban nem tüntették fel a jövedelem átömlesztést a szocialista tartományok (Vajdaság és Koszovó) szempontjából.

[14] Előzetesen megjegyezzük, hogy a kompenzáció egy jelentős eszköze, ami a fejletlen vidékeket illeti (egyes köztársaságokat és Koszovó SzAT), az a fejletlen vidékek fejlesztését szolgáló alap. Már jó pár éve ez az eszköz képezi e vidékek számára a kulcsjellegű kompenzációs mechanizmust. Teljesen bizonyos, hogy a kompenzációs mechanizmusok nem tagadhatják a piaci mechanizmus pozitív hatását az árugazdálkodás feltételei alatt:

„A kompenzációkat úgy kellene meghatározni, hogy azok ne tagadják a piac és árugazdálkodás pozitív hatását" (Dr. Zoran Pjanić, ugyanott Bgd., 1969. 40. oldal).

Amikor Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományról van szó, szükséges kiemelni, hogy az gazdasági szempontból nem fejletlen, de nem is fejlett. Az utóbbi években ez a tartomány mindinkább a gazdaságilag pangásra ítélt terület jellegét ölti fel. Azok a kompenzációs mechanizmusok, amelyek a mi gazdasági gyakorlatunkban hatottak, s érintettek egyes vajdasági gazdasági ágazatokat is, lényegében véve, általánosak voltak. Tehát, azok egyes ágazatokra vagy tevékenységekre hatottak, de lényegében az egyes termékekre. Amikor ugyanis a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományról van szó, a kompenzációs mechanizmusok (mint pl. a prémiumok, térítmények stb.) a mezőgazdasági termékek egy meghatározott körét ölelték fel. Ezek a mechanizmusok, ami Vajdaság gazdasági fejlődését illeti, nem bizonyultak eléggé *hatékonyaknak*, s ezért szükséges — legalábbis szerintem — azok alapvető megváltoztatása fejlődésünk következő szakaszában.

ELSŐ RÉSZ

[1] Az egy főre eső nemzeti jövedelem mellett, amelyet mint egyik kritériumot használunk a gazdasági fejlettségi szint értékelésére, valamint az egy foglalkoztatottra eső nemzeti jövedelem mellett (1), mutatóként alkalmazzuk még az egy foglalkoztatottra vagy egy lakosra eső termelési eszközök értékét (2), a munka műszaki ellátottságának mutatóját (3) stb. (Részletesebben lásd, Dr. Radmila Stojanović, Teorija privrednog razvoja u socijalizmu, Bgd. 1962. 16. oldal).

[2] Forrásmű: Teritorijalni izgled razvijenosti privrede u SR Srbiji i metodi razvoja nerazvijenih područja", Ekonomski institut i Republički zavod za privredno planiranje, Bgd., 1968.

[3] Az egyes vidékek fejlődésének és elért gazdasági fejlettségi szintjének ilyen fragmentáris bemutatásából is arra lehet következtetni, hogy a fejlődésnek egy *polarizációs* folyamata jött létre, a *fejlett és fejletlen* vidékek között. Abból az általánosan elfogadott elméleti tételből kiindulva, amely szerint a fejletlen szocialista országok fejlődésének első szakaszában a fejlett vidékek gyorsabb fejlődése az *egész* nemzetgazdaság gyorsabb fejlődéséhez vezet, nem lehet sem elméleti, sem gyakorlati szempontból megjegyzéseket fűzni ebben az első szakaszban megvalósított gazdaságfejlesztési stratégiánkhoz és politikánkhoz (úgy vélem, hogy nálunk ez az időszak 1947—1956-ig terjed). Meg kell azonban mégis jegyezni, hogy ebben az első szakaszban létrejött polarizáció nem *terjed* ki Jugoszlávia összes fejlett vidékeire (legalábbis azokra, amelyek a gazdaságfejlesztés kezdetén fejlettek voltak). Lényegében ez a polarizációs folyamat csak Horvátországra és Szlovéniára terjed ki, míg Vajdaság a fejlettek ilyen polarizációjából kimaradt. Az előbbi állítások bizonyítékául csak néhány alapvető, kulcsjellegű mutatószámra szorítkozom.

Az egy főre eső nemzeti jövedelem átlagos növekedési rátája (az 1947—1956-os időszakban) a fejlett országrészekben 12,0% (Horvátország, Szlovénia és Vajdaság), míg a fejletlen vidékeken 8,88% (Crna Gora, Bosznia és Hercegovina, Macedónia, Szerbia belső területei, és Koszovó). Az általánosan elfogadott elméleti álláspontokból és Jugoszlávia két legfejlettebb országrészének fejlődési polarizációjából kiindulva érdekes következtetésekhez jutunk, ugyanis, hogy az 1947—1956-os (szerintünk a fejlődés első szakaszának nevezett) időszakban évenként *magasabb* átlagos növekedési rátát valósítottak meg Vajdasághoz viszonyítva: Crna Gora, Macedónia és Koszovó. És végül Vajdaság gazdasági növekedésének átlagos évi rátája 1,9% (az 1947—1956. időszakban), míg Horvátországban 7,0% és Szlovéniában 5,1% ugyanerre az időszakra vonatkozólag.

Megemlítem még, hogy hasonló következtetésekhez jutottak Dr. Kosta Mihailović—Dr. Eva Berković a „Razvoj i životni standard regiona Jugoslavije" című tanulmányukban, Bgd. 1970. 34. oldal.

[4] „. . . Ezek szerint tehát azoknak az országrészeknek a számára (a fejletlenekére — T. B.) éppen az új gyárak és új beruházások jelentik a megmentő megoldást. A fejlődés minőségi oldala sokkal nagyobb fajsúllyal bír a fejlett vidékeken, országrészekben, míg az új kvantitatív létesítmények jelentik a fejletlen országrészek fejlődésének lényeges és döntő tényezőit. (Dr. Nikola Čobeljić, vita az Ekonomist c. folyóirat keretében, 1961. 1. szám).

[5] Habár Vajdaság nem tartozik egyértelműen a fejletlen országrészek közé, az egy főre eső beruházások ütemét valamint a növekedési rátát illetően, rá vonatkozóan egészen valósnak tűnnek Dr. Kiril Miljovski megállapításai A nem eléggé fejlett országrészek és a hétéves terv c. írásában, Ekonomist, 1964. 3—4. szám, 671. oldal:

„Az a törekvés, hogy elérjük a nem eléggé fejlett vidékek tartósan gyorsabb ütemű fejlődését, állandóan az átlagosnál alacsonyabb szintű egy főre eső beruházással, a *lehetetlen* megkísérelését jelenti (kiemelte T. B.)".

[6] Nagyobb volumenű beruházások keretében megvalósítható a differenciált struktúra, míg a szűkített beruházási keretek egyoldalú beruházásokhoz vezetnek, amelyek korlátozott számú szektorokat és ágazatokat ölelnek fel. A kis volumenű beruházások és az alacsony fejlettségi szint koncentrációja növeli az egyoldalú beruházások veszélyét (Dr. Kosta Mihailović—Dr. Eva Berković, idézett mű, 42. oldal).

[7] Jugoszláviára, Horvátországra és Szlovéniára vonatkozólag az 1966—1968-as időszak adatait vettük, míg Vajdaságra az 1966—1969-es időszak adatait használtuk fel. Az időköz utolsó évére vonatkozó különbség nem befolyásolja lényegesebben a vizsgált gazdaságok tevékenységi struktúrájának változásából eredő következtetéseket.

[8] Érdemes megemlíteni, hogy a Vajdaság gazdaságában lezajlott átalakulási folyamatok gyorsabbak voltak, mint például Jugoszláviában vagy Szerbia gazdaságában, de azt is, hogy a gyorsabb ütem nem hatott ki lényegesebben a gazdasági struktúra komparatív arányaira.

[9] Lásd: „Koncepcija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine", (Vajdaság SzAT hosszutávú fejlődésének koncepciója), Ekonomski Institut, Beograd, 1970.

[10] Hogy a nem mezőgazdasági tevékenység (különösen az ipar, s mindenekelőtt a könnyű-feldolgozó ipar elavult) nem eléggé fejlett Vajdaságban, azt mutatja az egy főre eső nemzeti jövedelem aránya a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági lakosságra vonatkoztatva. Ez az arány Vajdaságban 1 : 1,12, míg Jugoszlávia más részeiben ez az arány erősebben differenciálódott. Így ezek az arányok országos szinten (átlagban) 1 : 2,6, Bosznia és Hercegovinában 1 : 3,3, Crna Gorában 1 : 2,8, Horvátországban 1 : 2,6, Macedóniában 1 : 2,0, Szlovéniában 1 : 2,2, Szerbiában 1: 2,3 (szűkebb területén 1 : 2,9 és Koszovón 1 : 3,4). Ezen a helyen mégis megjegyzendő, hogy Vajdaság mezőgazdasága jóval fejlettebb Jugoszlávia többi részeinek mezőgazdaságánál. Ez a következtetés azonban *nem tagadja* az előbbi következtetéseket.

[11] „Nagyobb volumenű beruházások keretében megvalósítható a differenciált struktúra, míg a szűkített beruházási keretek egyoldalú beruházásokhoz vezetnek, korlátozott számú szektorban és ágazatban" (Dr. Kosta Mihailović—Dr. Eva Berković, idézett mű, 42. oldal).

[12] Az elemezésből kihagytuk az 1965. évet, mert az erre vonatkozó adatok (reform év) megközelítőleg sem olyanok, mint a többi években.

[13] Az 1968. évben a mezőgazdaság (mind gazdasági, mind természeti feltételek szempontjából) rendkívülien jó gazdasági helyzete miatt Vajdaság gazdaságának felhalmozóképessége *megközelíti* Jugoszláviáét és Szerbiáét.

[14] A vajdasági gazdaság nettó felhalmozási rátája (4,27—5,96%) a Jugoszláviában kialakult beruházási hitelek kamatlába *alatt* van (amely az utóbbi években kb. 8,0%-on mozog).

[15] A könnyű, feldolgozó ipar (a 122—138-as ágazatok) felhalmozó képessége alacsony, mind a Vajdaságban, mind Jugoszláviában és Szerbiában, a többi iparágakhoz viszonyítva. Például, 1967-ben — a gazdasági reform utáni időszak legstabilabb évében — ez a felhalmozóképesség a következőképpen alakult:

Jugoszlávia			Szerbia			Vajdaság		
111—	114—	1 22—	111—	114—	122—	111—	114—	112—
113	121	138	113	121	138	113	121	138
12,77	12,40	10,31	14,52	15,52	9,82	9,83	6,45	3,69

[16] A hagyományos ipari hálózatoknak a *depreciált* vidékekre gyakorolt hatásáról beszélve, Dr. Kosta Mihailović (A szektorok és régiók közötti viszony dinamikája, Bgd., 1970. 9. oldal.) a következőket állapítja meg:

„Az alacsony növekedési ráta miatt a felhalmozás nem érhette el a szükséges szintet, hogy biztosítsa az ipari struktúra megváltoztatását."

[17] Szemléltetésképpen azokat a következő relatív és abszolút viszonyokat mutatom be, amelyek Vajdaság összgazdaságának számára a *szükséges és rendelkezésre* álló felhalmozást tükrözik:

1968. év 2,9 : 1
1969. év 2,8 : 1 és
1970. év 2,4 : 1.

(Forrásmunka: „Koncepcija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine", Bgd., III. kötet, 115. oldal).

[18] Itt elsősorban a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek árainak rendezésére gondolok (tehát az elsődleges elosztásra).

[19] Azokról a *kedvezőtlen* tényezők sorának egybeeséséről, amelyek Vajdaság gazdaságában ugyütt hatottak Dr. Kosta Mihailović és Dr. Eva Berković az idézett mű 50. oldalán a következőket állapítják meg:

„Ha ez a szerencsétlen egybeesés szükséges is volt, és ha Vajdaság rendkívüli áldozatokat hozott Jugoszlávia, illetve a fejlett és fejletlen országrészek fejlődése érdekében, jogosan tehető fel Vajdaság kompenzációjának kérdése."

Éppen ezt a kérdést fogom én is *teljesen* konkrét formában feltenni a következőkben, természetesen gazdasági okoktól és indítékoktól vezérelve.

Vajdaság gazdasági és ipari struktúráját, valamint a folyó és stratégiai gazdaságpolitikánk folyamatait véve figyelembe, az idézett szerzők (Dr. Kosta Mihailović—Dr. Eva Berković, idézett mű 49. old.) egyértelműen következtetnek:

„Vajdaság esete sok gondolkodásra ad okot a gazdaságfejlesztési modell visszaható következményeit és a termelési beállítottságát illetőleg egyes vidékek sorsára."

[20] A vizsgálat csak Vajdaság iparára szorítkozik. Nem álltak rendelkezésemre az összgazdaságra vonatkozó adatok.

[21] Ami alapjában véve az egy főre eső új beruházások alacsonyabb volumenének függvénye (Bi : R) Vajdaság iparában:

1952—1961 időszakban 36,0%-al
1952—1965 „ 30,6%-al
1952—1968 „ 27,5%-al.

[22] Az alacsony műszaki ellátottság mellett Vajdaság iparára jellemző még a kis vállalatoknak nagyobb mértékű koncentrációja. Ha egy vállalat nagysága mutatószámaként a foglalkoztatottak számát fogadjuk el (amely természetesen csak egy a mutatók közül), akkor az 1000 foglalkoztatottat számláló vállalatok közé sorolhatjuk Vajdaság ipari vállalatainak 90,5%-át a jugoszláviai 86,0%-hoz viszonyítva. Az 1000 és 2000 foglal-

koztatottat számláló vállalatok teszik Vajdaság ipari vállalatainak 7,2%-át a jugoszláv átlaghoz, 8,8%-hoz viszonyítva. Ehhez hozzá kell adnunk azt az ismert tényt is, hogy Vajdaság iparában a „tőke" átlagos szervi összetétele alacsonyabb a jugoszláv ipar átlagánál. Ezeknek az okoknak egyike az a különbség, amely fennáll a vajdasági és jugoszláv ipar struktúrája között.

[23] A gazdasági struktúra egymagában véve nem kötelezően pozitív vagy negatív tényezője a gazdasági fejlődésnek. Ha azonban a gazdaság egyes szektorai (a műszaki és gazdasági fejlődés hosszútávú tendenciáinak hatására) különböző növekedési rátát valósítanak meg, akkor teljes bizonyossággal állítható, hogy a gazdasági struktúra az általános növekedési rátát meghatározó *döntő* tényező.

[24] Az előbbi lábjegyzet következtetései érvényesek akkor is, ha az ipar struktúrájáról van szó.

[25] Növekedett a nem mezőgazdasági lakosság részesedése, mégpedig az 1948. évi 33,8%-ról 54,8%-ra az 1970. évben.

[26] „Vajdaság gazdasági fejlődésének összefüggésében a piac problémája külön figyelmet érdemel. Abbó a valóságos tényezőből kiindulva, hogy ma már nehezebb eladni, mint termelni, alaposan felül kell vizsgálni, hogy reálisan kié ez a viszonylagosan fejlett vajdasági piac. Ezzel nem teszünk semmilyen célzást, még kevésbé sugalmazást a vajdasági piac korlátozására, bezárására vonatkozólag. Természetes azonban feltételezni, hogy a vidék szükségleteinek nagy részét a saját termeléséből elégíti ki. Részletesebb vizsgálat tárgyát kell hogy képezze az, hogy milyen mértékben irányul Vajdaság gazdasága ehhez a piachoz, de abból az elemi tényből indulunk ki, hogy ez a piac igen jelentős ma is, s még jelentősebb lesz a jövőben. Másrészről feltevődik az a kérdés, hogyan használja ki Vajdaság gazdasága Belgrád piacát, akár a mezőgazdasági, akár az ipari termékek értékesítése tekintetében. Nem szabad elfelejteni azt, hogy a belgrádi piac fizetőképes felvevőképessége egyenlő a szlovén piacéval, s hogy a jövőben még erősödni fog. Más oldalról viszont nem lehet az egységes és szabad piacot úgy felfogni hogy érdekeinket az ösztönösen ható erőknek engedjük át. Alapvető kötelessége azoknak a vidékeknek, melyek termékeiket a vajdasági piacon értékesítik, hogy áruforgalmi csatornáikon abszorbálják és elhelyezzék a vajdasági gazdaság termékeit." („Koncepcija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine", Ekonomski institut, Bgd., 1971. XIII. old.).

MÁSODIK RÉSZ

[1] A belgrádi Közgazdasági Intézet prognózisa szerint (Vajdaság SzAT hosszútávú fejlesztésének koncepciója, Bgd. 1970.), Vajdaságban a másodlagos szektor csak majd 1980-ban lesz túlsúlyban, míg a harmadlagos szektornak még 1985-ben sem lesz nagyobb részesedése, mint az elsődleges szektornak. Megemlítem ezzel szemben, hogy a Jugoszláv népgazdaságban a másodlagos szektor már 1960-ban, míg Szerbia gazdaságában 1964-ben túlsúlyban volt. Ugyanakkor, a harmadlagos szektornak az elsőhöz viszonyított részesedése már az 1966-os évben nagyobb, míg Szerbia gazdaságában 1970-ben következik be. A gazdasági struktúra változásának ábrázolása alapján (a fejlődési trend extrapolálásával) került sor *alacsonyabb* növekedési ráta előrelátására Vajdaság gazdaságát illetőleg, a szerbiai és jugoszláv gazdaság növekedési rátájához viszonyítva (1985-ig). Az alacsonyabb növekedési ráták pedig nem biztosítják a vajdasági gazdaság eddigi viszonylagos lemaradásának behozását. Ezért *elfogadhatatlannak* tartom a Vajdaság gazdaságára tervezett szektoriális átalakulás ütemét. Ugyancsak elfogadhatatlannak tartom azokat a növekedési rátákat is, amelyek a tervezett gazdasági struktúra átalakításának logikus következményei. Az ilyen prognózist a trend extrapolálása útján nyerték. A trend extrapolálásával pedig gyakorlatilag konzerválódnak az átalakítási folyamatban az addigi *dinamikus* viszonyok (ágazatközi arányalakulás), ezeket illetőleg pedig már megállapítottuk, hogy az elmúlt periódusban nem voltak megfelelő üteműek a fejlődést illetőleg. Tehát, a trend extrapolálásán alapuló prognózis nem *korrekt*, sőt, a gyakorlati gazdaságpolitikában veszélyessé is válhat. Éppen ezért, különösen ha hosszútávú fejlesztésről van szó, szükséges az összetettebb matematikai (dinamikus) modellek alkalmazása (mind a növekedési ráta, mind a struktúra változtatásának előrevetítésekor).

[2] A kompenzációról folytatott viták során állandóan jelen volt a dilemma: ágazati vagy regionális kompenzációra van szükség? Úgy vélem, hogy dilemmának nem volt helye. A kompenzációnak, mint olyannak, meg kell hogy legyen mindkét eleme. A másik dilemma a kompenzációk által alakult eszközök felhasználási célrendeltetéséhez fűződik. Legegyszerűbb (de vajon legésszerűbb-e?) az a megoldás, ha a kompenzáció azokat az ágazatokat illeti meg, amelyek termékei tulajdonképpen a kompenzáció „hordozói". Ez a megoldás a legegyszerűbb, valószínű legigazságosabb, de vajon a legésszerűbb-e? Ennek tárgyalását Vajdaság gazdaságához kapcsolom. A kompenzáció, ha Vajdaságról van szó, főleg a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékekhez fűződik. Teljesen bizonyos, hogy a kompenzáció útján alakult meghatározott eszközmenyiség a mezőgazdasági szervezeteknél kell hogy maradjon, de a jövő gazdaságfejlesztés szempontjából (éspedig a strukturális változtatásokat és az iparfejlesztést tartva szem előtt) gazdaságilag célszerűbb lenne ezeknek az eszközöknek egy részét (a koncentráció gazdasági eszközeivel és formáival, a társadalmi megállapodások útján) a nem mezőgazdasági tevékenységekbe irányítani, de különösen az iparba. Ha ezt az elképzelést elfogadják, úgy ajánlom, hogy az ilyen eszközök egy részét egyesítsék önigazgatási megegyezések alapján a Vajdasági Alkotmánytörvény 4-es Függeléke szellemében.

[3] A rangsorolás meghatározása minden gazdaságfejlesztési politika alapköve, akár arról a domináns tényezőről van szó, amely a legnagyobb hatósugarú struktúraváltoztató jelleggel bír, vagy pedig a szocialista gazdaságfejlesztés igazi lényegének meghatározása van napirenden. Annak a gazdaságnak, amelyben nem tudni *hogy mi a fontosabb a fontosnál, nem lehet fejlesztési politikája, s nem is térhet hatékonyan át egy minőségileg új helyzetbe* — kiemelve T. B. („Koncepcija dugoročnog razvoja SR Srbije", Ekonomski institut, Bgd. 1969.).

[4] „A probléma nem a másodlagos tevékenységre való irányulásban van, hanem a másodlagos tevékenység *iparágának* (kiemelte T. B.) kiválasztásában" (Dr. Kosta Mihailović, Dinamika odnosa između sektora i regiona" Bgd., 1970. 12. old.).

E gondolkodások összefüggésében szeretnék egy dilemmát elhárítani (amelyet már lényegében Jugoszlávia és Vajdaság gazdasági fejlődése elhárított). Ugyanis az első és másodlagos szektor transzformációs folyamatának üteméről van szó Vajdaság gazdaságának vonatkozásában. A vizsgálatok arra utalnak, hogy ezek az átalakulási folyamatok gyorsabbak voltak Vajdaság gazdaságában.

Úgy tűnik azonban, hogy a másodlagos szektor keretén belül (de elsősorban az iparban és iparágakban) a fejlesztési irány *téves* volt. Más szóval, ez az átalakulási folyamat nem a fejlődéshordozó iparágak felé irányult, a fejlődés minden periódusát illetőleg, (mert a fejlődéshordozó képességet a tudományos-technikai haladás és a társadalom történelmi fejlődése határozzák meg).

[5] Az iparfejlesztés pólusainak meghatározása mellett, az elkövetkező periódusban, Vajdaság ipari fejlesztésének stratégiai problémái közé sorolhatók még a következők: az ipari beruházások irányának megválasztása (1), a termelés gyártmányösszetételének fejlesztése (2), a tudományos-technikai vívmányok alkalmazása az ipari termelés és irányítás terén (3).

[6] Vajdaságra jellegzetes az elavult könnyű-feldolgozó ipar, amelyre Dr. Kosta Mihailović következő megállapításai érvényesek (Dr. Kosta Mihailović, Dinamika odnosa između sektora i regiona, Bgd., 1970. 9. old.).

„Mivelhogy e százados fejlődés során nem jelentkeztek új iparágak friss erőkkel, megnyílt, megkezdődött a kumulatív elöregedési folyamat. A növekedési ráta alacsony szintű ingadozása csak egyik megnyilvánulási formája ennek a sklerotikus struktúrának."

[7] Ezért teljesen jogosnak és igazoltnak tartom a vajdasági Piackutató Intézet megalakítására tett javaslatokat, különösen a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékekre vonatkozólag. Ugyancsak szükségesnek tartom az egységes vajdasági számítóközpont-hálózat koncepciójának kidolgozását, majd hatékony valóraváltását. A vajdasági komputerhálózat, a nagy jugoszláv és európai komputerhálózatba való bekapcsolódásával biztosítja a jugoszláv és más piacok eseményeiről való *gyors* és *hatékony* informálódást azzal a céllal, hogy megvalósuljon a gazdasági struktúra átalakításának folyamatában és a termelés átállításában a gazdasági tényezők gyors *reagálása*.

REZIME

PRIVREDA VOJVODINE I JEDINSTVENO TRŽIŠTE

1. Jugoslovensko tržište u sadašnjosti je uslovno jedinstveno, sa ograničenom konkurencijom i inperfektno. Efikasniji razvoj nacionalnih ekonomija unutar Jugoslavije i najnovije ustavne promene, treba u perspektivi da omoguće što *punije* jedinstvo tog tržišta.

2. Neosporno je da ovakvo jugoslovensko tržište ima izvanredan uticaj na ukupan, a posebno regionalan privredni razvoj. Pre svega, kroz svoj inperfektan mehanizam, ovakvo tržište u dosadašnjem privrednom razvoju je *zaista* bitno uticalo na razvoj pojedinih regija Jugoslavije. Ovaj uticaj se pre svega manifestovao u različitom nivou privredne razvijenosti, polarizaciji razvoja, a posebno na međuregionalna prelivanja dohotka. Dakako, samo ekonomski romantičar, može zamisliti robnu proizvodnju i slobodnije delovanje ekonomskih zakona bez prelivanja dohotka iz regije u regiju, iz jedne u drugu nacionalnu ekonomiju. Prelivanje je zakonitost, koja je u osnovi funkcija stepena privredne razvijenosti (pre svega, nivoa produktivnosti društvenog rada). Međutim, ako administrativno ugrađeni mehanizmi i regulativi pospešuju (putem tržišta) to prelivanje dohotka, tada je jasno da je inperfektnost tržišta subjektivne, a ne objektivno-ekonomske prirode. Upravo, likvidiranjem tih administrativnih mehanizama (što ne znači *planskih* regulativa) treba da se stvori ekonomska platforma za sve veći stepen jedinstva jugoslovenskog tržišta.

3. Privreda Vojvodine u dosadašnjem razvoju *permanentno* zaostaje. Osnovni uzroci su vezani za: nedovoljan ukupan i per capita nivo investicija, nepovoljnu privrednu, a posebno industrijsku strukturu, niži nivo tehničke opremljenosti itd. Sasvim je, stoga, izvesno da je jugoslovensko tržište, sa svim svojim atributima bitno, pa, čak, slobodno se može reći *nepovoljno* uticalo na privredni razvoj Vojvodine.

4. Imajući, stoga, u vidu karakteristike i razvoj karakteristika jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, mora se postaviti pitanje kako je, a posebno kako će to tržište uticati na budući privredni razvoj Vojvodine? Naravno, pitanje se može postaviti i obrnuto. Naime, kakvu strategiju privrednog razvoja Vojvodine treba izgraditi, s obzirom na istaknute karakteristike (i njihove promene) jugoslovenskog — jedinstvenog tržišta? Na ovaj način postavljeno pitanje je izgleda korektnije i realnije.

Prvo, u privredi Vojvodine se moraju izvršiti *korenite* promene u ukupnoj privrednoj strukturi. Ove izmene treba da su orijentisane na *bitno* smanjenje učešća primarnog, a na *bitno* povećanje učešća sekundarnog i tercijalnog sektora. U okviru primarnog sektora, praktično poljoprivrede, nužno je u

sve većem stepenu obezbeđivati paritetni odnos između cena poljoprivrednih i nepoljoprivrednih proizvoda. U toku razvojnih faza ka uspostavljanu pariteta cena, institut *konpenzacija* mora dobiti širu i svestraniju primenu.

Potrebe prestrukturiranja osnovne stukture privrede, zahtevaće formiranje *razvojno*-kreditnog fonda, na samoupravnim i ekonomskim osnovama. Osnovna funkcija ovog fonda treba da bude finansiranje ubrzanijeg razvoja odabranih *poslova* (žarišta). Naravno, kombinovano finansiranje iz svih izvora, privlačenje kapitala iz zemlje i inostranstva, participativna ulaganja itd.) će biti, takođe, jedan od uslova u podsticanju razvoja odabranih polova (žarišta), u cilju prestrukturiranja privrede.

Korenite promene se moraju izvršiti i kada je u pitanju *industrijska* struktura. U sadašnjosti ona je *krajnje* nepovoljna. Nije problem opredeliti se za razvoj industrije, kao okosnice privrednog razvoja, već je problem odabrati industrijskih grana, koje treba razvijati i *ubrzano* razvijati. Ovi industrijski polovi u budućem razvoju treba da budu: proizvodnja i prerada nafte (sa petrolhemijom), hemijska industrija, industrija građevinskog materijala, prehrambena industrija i metalni kompleks. I u okviru odabranih industrijskih grana su nužna značajna prestrukturiranja i oslobađanja od *tradicionalizma* u proizvodnji, koji, obično, *petrificira* tu strukturu.

Drugo, da bi se privreda Vojvodine, a pre svega industrija, mogla uklopiti u savremene tržišne tokove, nužno je daleko brže *transformisanje* asortimske strukture njene proizvodnje. Brzo prilagođavanje tržišnim zahtevima je *conditio sine qua non* sadašnjeg i posebno budućeg privrednog razvoja svake ekonomije.

U cilju što efikasnijeg prilagođavanja proizvodnje tržišnim zahtevima, potrebno je osnivanje zavoda (ili slične institucije) za tržišna istraživanja, a pre svega poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Isto tako, iz pomenutog razloga, potrebno je što *hitnije* razraditi koncepciju kompjuterske mreže Vojvodine i što efikasnije je oživotvoriti.

РЕЗЮМЕ

НАРОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО ВОЕВОДИНЫ И ЕДИНСТВЕННЫЙ РЫНОК

1. Югославский рынок в настоящее время является условно единственным, неполным рынком с ограниченной конкуренцией. Новейшие конституционные реформы и действенное развитие национальных хозяйствь внутр Югославии должны в будущем обеспечить *более полное* единство этого рынка.

2. Вполне ясно, что югославский рынок, именно такой какой он есть, очень влияет на общее и в особенности на региональное развитие хозяйства. Благодаря непольным механизмам хозрйства, таков рынок *действительно* оказал большое влияние на развитие хозяйства отдельных областей Югославии. Это влияние оказалось прежде всего на различный уровень развития хозяйства, на пляризацию развития и в особенности на интеррегиональное переливание доходов. Следовательно, только экономист-романтик может даже предположить существование товарного производства и действия свободных экономических законов без переливания доходов из района в район, из одного в другое национальное хозяйство. Переливание доходов является закономерностю и представляет добой степень развития хозяйства (прежде всего, уровень производительности общественного труда). Между тем, если административные механизмы и деловые регламенты торопят (благодаря рынку) это переливание доходов, тогда уж совершенно ясно, что неполность рынка вещ субъективная и тогда ни в коем случае нельзя даже говорить об объективных экономических условиях этого явления. Именно устранение тех административных механизмов (что отнюдь не предполагет устранения *плановых* деловых регламентов) должно обеспечить экономическую платформу для осущественния боле полного единства югославского рынка.

3. Хозяйство Воеводины в своем развитии *постоянно* отставает. Основные причины отсталости связаны с следующимы вопросами: недовольной

общий и per capita уровень, капиталовложений, неблагоприятное хозяйственное, в особенности, промышленное устройство, невысокий уровень технической оснащенности и т.д.

Поэтому вполне понятно и ясно, что ягославский рынок со всеми своими признаками, откровенно говоря *неблагоприятно* влиял на развитие народного хозяйства Воеводины.

4. Поэтому, имея в виду характеристики и развитие особенностей единственного югославского рынка, следует поставить вопрос, как этот рынок влияет, и как будет влиять на развитие хозяйства Воеводины в будущем? Само с собой разумеется, что этот вопрос возможно поставить обратной очередю. Следовательно, что это за стратегию хозяйственного развития Воеводины которую должны ввести имея в виду вышеупомянутые характеристики (и их возможные изменения) югославского единственного рынка? Кажется, что вопрос поставленый нами в таком виду обоснованней и реальней.

Во первых, в народном хозяйстве Воеводины, в её всеобщей хозяйственной структуре должны быть проведены *коренные* изменения. Эти изменения должны ориентироватся к существенним уменшениям участия первого, второго и третьего сектора. В рамках первого сектора — сектора сельского хозяйства необходимо обеспечить паритетное отношение цен сельскохозяйственных и других продуктов. В ходе развития хозяйства на пути к обеспечению паритетных цен, понятие *компензация* должно шире и всестороннее применятся.

Необходимость перегруппировки основной структуры хозяйства, потребует формирования кредитного фонда для *развития* хозяйства на самоуправляемых и экономических основах. Основными функциями этого фонда является финансирование усоренного развития *областей хозяйства*. Конечно, комбинированное финансирование из разных ресурсов, привлечение капитала из земли и из-за границы, частичные капиталовложения и т.д. стажет также одним из целовий толчка к развитию определенных областей хозяйства с целью перестраивания хозяйства в целом.

Коренных изменений следует провети и в структуре промишленности. В настоящее время структура промышленности *крайне неблагоприятна*. Дело в том, что нетрудно определиться к развитию промышленности являющейся гарантией развития хозяйства страны, а в том, что трудно выбрать отрасли промышленности которых необходимо развивать *ускоренным темпом*. Эти промышленные полюсы, ожидавшие развития, должны быть производство и переработка нефти, химическая промышленность, индустрия пиломатериалов, пищевая и металлообрабатывающая промышленност. И в рамках определьных отраслей промышленности необходимы значительные перегруппировки, чтобы стать свободными от влияний *традиций* в производстве, которые, по правилу, передставляют собой своебразный *тормоз* на пути развития.

Во вторых, чтобы хозяйство Воеводины, а прежде всего её промышленность могла идти в шаг с современными рынковним требованиями, необходима *перегруппировка* структуры *ассортимана* её производства. Быстрое приспосабливание к требованиям рынка, это *conditio sine qua non* в настоящем а особенно в будущем развитии хозяйства любой экономики.

Чтобы как можно скорее и лучшие приспособить производство к требованиям рынка, стало необходимым учерждение института, целью которого станет исследование рынка и прежде всего исследования сельскохозяйственных и пищевых производств. С той же целью в скором будущем, необходимо разрабативать план развития и работы электронно-вычислительной сети в Воеводине и ставить её в службу прогресса.